

Биљана Милановић

ЗНАЧАЈ И УЛОГА ПРЕПИСКЕ У ОСВЕТЉАВАЊУ ЛИЧНОСТИ И СТВАРАЛАШТВА МИЛЕНКА ПАУНОВИЋА

Апстракт: Преписка Миленка Пауновића, као и кореспонденција његове сестре Јелене Пауновић, осветљава различите аспекте живота и рада овог композитора и књижевника. Она сама или укрупњена са другим изворима, омогућава нам да сазнамо поједине биографске моменте, да установимо време настанка појединих дела, као и да дубље схватимо мисаони и естетски свет Миленка Пауновића, а тиме и механизме његовог стваралаштва.

Кључне речи: Миленко Пауновић, Јелена Пауновић, Стана Ђурић Клајн, Милоје Милојевић, Макс Регер, Карел Хофмајстер, Музиколошки институт, Архив Србије.

Композитор и драмски писац Миленко Пауновић (1889-1924) је стварао изоловано, слабо је комуницирао са својим колегама и био је по страни од уметничких кругова. За његова живота, као и касније, о њему је мало писано, а дела су му веома ретко извођена. Разлоге томе не треба тражити у његовом мање израженом таленту или недовољном музичком образовању, јер је Пауновић био један од најобразованијих српских композитора с почетка 20. века и уметник са изразитим стваралачким потенцијалима. Узроци његове незапажености су спој различитих околности које су обележиле његов рад. Ако изузмемо доба школовања и студија, свој кратак животни век провео је делом на Солунском фронту, делом у малим, културно и уметнички оскудним, провинцијалним срединама (Рума, Јагодина), а само непуне четири године пред смрт у Београду. Све је то, уз специфичну психичку конституцију и интровертност која га је спречавала да оствари чвршћу комуникацију са својом средином, негативно утицало на његову уметничку каријеру. И за живота и касније незаслужено је остао на периферији српског музичког стваралаштва.

За студиозну музиколошку интерпретацију Пауновићеве уметности пресудна су, у првом реду, сама његова дела. Но, како један опус не чини једноставан збир дела, већ у целокупном комуникацијском контексту имплицира потенцијално небројено много интер-

претација, то се и сва расположива историографско-биографска грађа везана за Пауновићеву личност и дело може регистровати и систематизовати као важна чињенична база за потпуније и дубље разумевање његовог стваралаштва.

До сада није детаљно писано о деловању овог уметника – мало су познати његови биографски подаци, околности у којима је радио и писао, проблеми са којима се сусретао, а о његовим мање значајним активностима – дириговању и наставничком раду – не зна се готово ништа. У сабирању оваквих чињеница кључну улогу имају архивски извори (дипломе, акта, молбе, изјаве, рукописни текстови и слична грађа) који су сачувани у Пауновићевој заоставштини. Међу њима и кореспонденција заузима важно место.¹

Располажемо са око 100 писама и дописница које је послао или примио Миленко Пауновић, као и са преписком његове сестре Јелене Пауновић, чији се део (38 писама и дописница) у потпуности или делимично односи на личност и дела њеног брата.² У њиховој оставштини постоји још 48 писама која нису у вези са Пауновићем, па их нећемо узимати у обзир.³

¹ Она се чува у архивским фондовима Музиколошког института САНУ и у Архиву Србије. Заједно са осталом документацијом и Пауновићевим делима, преписка похрањена у Архиву Србије донедавно је била у приватном власништву правника Ненада Јанковића, а по његовој смрти пренета је у Архив, где се тренутно налази међу несређеном грађом у оквиру Фонда Ненада Јанковића. Захваљујући љубазности и колегијалном разумевању управнице депоа, госпође Вјере Митровић и директора Архива Србије, господина Јована Пејина, био ми је омогућен увид у Пауновићеву документацију.

² На крају овог рада налази се попис наведене кореспонденције. Састављен је наменски, у функцији концепције и лакшег праћења текста. Уз свако писмо стоји и његова сигнатура под којом је заведено, а ради прегледности начињена су следећа скраћења:

1. Музиколошки институт САНУ - МИ и у наставку званична сигнатура одређеног фонда - Архив МИ САНУ (МИ Ан...), Фонд фотографија МИ САНУ (МИ Ф...), Заоставштина Стане Ђурић Клајн у МИ САНУ (МИ СБК...)

2. Архив Србије Фонд Ненада Јанковића - АС, а како ова грађа још није званично пописана према важећим стандардима Архива, у наставку следе интерне сигнатуре које је начинио Ненад Јанковић (ПБ - писма и белешке, ИС - исправе)

³ То су дописнице рођака и пријатеља упућене породици, неколико писама између мајке Даринке Пауновић и кћерке Јелене, једно писмо Живојина Пауновића упућено колегиници и будућој супрузи Даринки, Јеленина карта оцу, а највише Јеленина преписка, како са рођацима, пријатељима и познаницима, тако и са представницима разних институција са којима је комуницирала претежно у вези са радом и оставштином свога супруга Озрена Суботића.

Сумарни преглед и опис преписке

Најранија и најбројнија Пауновићева преписка датира с почетка његовог школовања у новосадској Српској великој гимназији, тачније из периода од 1900. до 1903. године. Из тог времена сачувана су само два оригинална писма, али нам је познато још шездесетак њих, захваљујући Пауновићевој мајци Даринки, која је хронолошким редоследом преписала велики део дечачких писама свога сина упућених родитељима, сестри Јелени и брату Растку. Уз преписе је додала и своје коментаре из којих сазнајемо да је Миленко укућанима писао још много више у том периоду (током 1901. написао је 37 дописница и 3 писма, 1902. укупно 34 дописнице и 2 писма, а у 1903. години 45 дописница) али да је мајка преписала најважнија писма и карте, додавши им и своја два писма и три дописнице послате сину, као и Пауновићево писмо адресирано на ујака Нику Радуловића у Загребу.⁴

Из времена до почетка Првог светског рата сачувано је још 12 дописница. Десет је Пауновићевих. Током студија композиције у Лајпцигу (1909-11), једну је упутио оцу, а 9 сестри, у Шајкаш. Две су Јеленине, послате из Пеште, на име Миленка Пауновића, такође у Шајкаш.⁵

Уочи рата Пауновић је прешао у Јагодину. Из тог времена сачувана је само једна његова дописница сестри, али, нажалост, готово потпуно нечитка.⁶ Током ратних година, које је, по повлачењу преко Албаније провео на Крфу и у Солуну, Пауновић се није могао јављати својима.⁷

У Шајкаш је стигао тек пред сам крај рата, да би се убрзо потом вратио на дужност у Јагодину. Из тог доба датира службена преписка са Министарством просвете, поводом проблема око његовог постављања за сталног наставника јагодинске школе. Такође, сачувана су и 2 писма послата сестри Јелени и једно упућено Милоју Милојевићу.⁸

⁴ Укупно, дакле, располажемо са два оригинала и 67 преписа гимназијских писама (у Прилогу под а.1-3). Писмо под бр.1 је свакако међу првима, ако не и најраније које је написао као дете: *Мама и Таја дођи умрећу од жалости дођиће и не мојше да ме забравитице чим добијете писмо и нимије добро. Миленко.*

⁵ У Прилогу а. 4-15.

⁶ а.16.

⁷ Породица о њему није имала вести читаве четири године, па су се чак пронели гласови да је умро. Детаљније о томе: Јелена Пауновић, *Животније породице Пауновић*, рукопис (МИ Ан 849).

⁸ а.17-20.

Из последњих година Пауновићевог живота, које је провео у Београду (1921-24), датирају 4 његова писма мајци, 3 писма и једна дописница сестри и једно писмо Министарству војске и морнарице, односно службена молба Начелнику Опште војног одељења ради исправке ранга. Сачувана су и два писма која му је мајка из Шајкаша послала у Београд.⁹ Поуздано се зна, међутим, да се у то доба често дописивао са сестром која је била на студијама клавира у Прагу, јер она у неколико наврата помиње своју преписку са братом и чак цитира делове из његова два писма.¹⁰ Такође, у време преласка из Јагодине у Београд (XII 1920 - I 1921) Пауновић је морао да буде у преписци са пријатељем Николом Стефановићем, капетаном I класе и капелником у Панчеву, на чији предлог и позив је и одлучио да промени службу и постане капелник Оркестра Краљеве гарде. Но, уколико је постојала, њихова кореспонденција није сачувана, као ни званична писма о новој служби, на коју је, по сестриним речима, био чекао првих дана јануара 1921. у Шајкашу.¹¹

О "Њујшесџвију" Пауновићеве заоставшине

Уочљиво је на први поглед да је Пауновић и у писмима комуницирао са мало личности. Једини близак и присан пријатељ са којим се дописивао била је његова сестра Јелена. Захваљујући њиховој преписци, имамо поједине драгоцене податке о животу, раду, ставовима и идејама овог композитора и књижевника. Колико је, пак, самој Јелени брат Миленко био важна, односно кључна личност у њеном животу, видимо не само из поменутог животописа, њених рукописних текстова о Пауновићу (углавном биографија и пописа дела), већ и из њене преписке са другима.

Годинама по Миленковој изненадној и прераној смрти, у жељи да се што боље постара за његову рукописну заоставштину, она је водила кореспонденцију са представницима појединих институција.¹²

⁹ а. 21-31.

¹⁰ Ј. Пауновић, нав. дело.

Јелена помиње да је, после првог писма брату, по њеном доласку у Праг (1921) добила одговор, као и одговор на једно од својих наредних писама (оба Миленкова писма већим делом цитира). Са братом је нешто касније била у преписци око продаје куће у Шајкашу, коју је она наследила од оца. Брату је послала пуномоћје, а он јој је, пошто је кућу био продао, послао новац који јој је, уз редовне студије клавира, додатно био неопходан за студирање харфе. Јелена, међутим, не наводи датуме преписке о којој говори.

¹¹ Ј. Пауновић, нав. дело.

¹² Преписка са Музиколошким институтом, првенствено са његовом дугогодишњом директорком Станом Ђ. Клајн (у Прилогу б. 1), као и са Јованом

Из писама, такође, сазнајемо да је сама тражила и преписиваче, као и да је са пуно љубави желела да ради на пропагирању и извођењу Пауновићевих дела.¹³

Ипак, уз сав свој труд, није добро поступила дозволивши да се заоставштина распарча на више места. Вероватно није умела да процени да би она много боље могла да се сачува похрањена у целини, у некој од званичних институција. Можда би се, онда, Пауновићу и раније била обратила детаљнија пажња.

Но, видимо опет, на основу Јеленине преписке са представницама појединих институција, да се она није лако одвајала од Миланових рукописа. Увек је правила селекцију, па је онда одлучивала које ће аутографе дати, а које задржати. Често је сама радила преписе немусичке документације, а од представника појединих институција тражила је и званично потписану и оверену потврду са пописима свега што су примили. Једном приликом је покушала да прода партитуру музичке драме *Божанска ѿрађеџија*, понудивши је Музиколошком институту, али је добила одговор да Институт нема новчаних средстава.¹⁴

Из ране преписке са Станом Клајн видимо да је Музиколошком институту 1949. поклонила 11 дела и 2 писма, што је таксативно наведено и у њеном писму Стани Клајн и у одговору друге стране, који је потписао Коста Манојловић.¹⁵ Касније, када је са Станом Клајн остварила чвршће пријатељство, очигледно да је стекла поверење и није тражила потврду за поклоњену документацију. Али писма захвалности ни тада нису изостајала.¹⁶ У својим позним годинама, Јелена Пауновић се више пута и приватно обраћала Стани Ђурић Клајн, често тражећи поједине информације или савете око њене и Миланове оставштине. Директорка Института јој је са пуно предусретљивости одговарала на свако писмо. На пример, септембра 1970. јој пише:

Драга ѳосиѳо Пауновић,

Ево враћам Вам ѿреснимљене фѳиѳѳографије уз захвалности шѳиѳо сѳиѳе нам ѿружили моѳућности да ми ове драѳоцености сачувамо за будућа ѳокољења.

Милекићем, доктором права и филозофије, оснивачем Музеја знаменитих Срба из Бачке (б.И).

¹³ У Прилогу писма под б.ИИ, IV и V.

¹⁴ б.3 и б.5.

¹⁵ б.1 и б.2. Све наведено касније је пописано и чува се у Архиву Музиколошког института.

¹⁶ б.6 и б.12.

Што се тиче иконе о којој ми пише и портрета Ваше бабе још још начин да се то сачува од пропадања: стави се под заштиту државе и онда нико нема права да располаже њиме. (...) На тај начин би се могло заштитити и све остало што је везано за име и дело Миленка Пауновића (...) с тим да то пређе у Музиколошки институт.

*Мислим да је ово прави начин да праве вредности дођу на право место. Ако сте сагласни с овим мојим предлогом ја бих сјустила у конјакт са Заводом и ишла би их каква је процедура још бржа. (...)*¹⁷

И поред понуде да јој се помогне, Јелена је остала неодлучна. Вероватно већ прилично уморна и без снаге да решава овакве проблеме, она у три наврата поручује Стани Клајн да се за целу заоставштину обрати рођацима њеног покојног супруга Озрена Суботића.¹⁸ Не знамо даљи ток догађаја, али већина Пауновићеве документације, која је тада била у власништву Јелене Пауновић, а за коју се залагала Стана Клајн, није доспела у Институт већ код поменутог Ненада Јанковића.¹⁹

Пауновићева сестра је водила обимну преписку са Јованом Милекићем (од 1949. до 1952) у почетку првенствено због оставштине свог брата, а касније и због документације породице Суботић. Као и у претходном случају, један део Пауновићевих рукописа је послат на Палић.²⁰

Било је потребно много времена и трагања да се открије где све постоји Пауновићева документација. Испоставило се да његових рукописа и преписа има и у Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду, у Библиотеци Факултета музичке уметности у Београду, у нототеци Дома ЈНА, у архиви Радија, у архиви Првог београдског певачког друштва, а није искључено да се могу наћи и на неким другим местима.

Преписка као трага за биографију

Преписка даје разне податке из Пауновићеве биографије. Многи од њих се налазе и у поменутом животопису, као и у биографским

¹⁷ б.8.

¹⁸ б.7, б.9 и б.11.

¹⁹ Ненад Јанковић је био један од првих Јелениних ученика клавира, а касније и породични пријатељ (из разговора са господином Јанковићем вођених током 1992-3).

²⁰ Шест Милекићевих писама, б.П.

текстовима које је писала Јелена. Но, њени извори често нису поуздани. Углавном су засновани на сећањима, испуњени су личним осећањима и преживљавањима, а мало су документовани чињеницама. Добра је околност што се, захваљујући писмима, могу проверити, јер се испоставило да је Јелена понекад гршила у датирању догађаја. Такође, одређене податке налазимо и у неколико текстова који су објављени током Пауновићевог живота или поводом његове смрти. Сви ови извори заједно чине солидну основу за исписивање Пауновићеве биографије. Ипак, поједини периоди његовог живота остају и даље нерасветљени. Ево шта нуди преписка која, укрштена са другим обавештењима, омогућава регистровање нових момената из Пауновићеве биографије. Но, напомињемо да и она, по својој природи, садржи снажну субјективну димензију, која може да одведе на "погрешан траг". У појединим случајевима отвара и нове непознанице и компликује већ постојеће недоумице у датирању догађаја и дела.

Зна се да је Пауновић рођен 1889. у Шајкашком Св. Ивану (касније Шајкаш), у учитељској породици. Тамо је ишао и у основну школу (I, II разред код мајке, III и IV код оца). Његово гимназијско доба документовано је не само Јелениним написима, већ и његовом раном преписком, као и драгоценим подацима из Извештаја Српске православне велике гимназије у Новом Саду, школе коју је похађао од 1900. до 1904. и од 1906. до 1908. Пети и шести разред провео је у Краљевској католичкој мађарској гимназији.

Из писама везаних за то време сазнајемо да је прве године становао у гимназијском конвикту, да је затим, због усавршавања мађарског језика, прешао на приватно становање, а у трећем разреду поново дошао у конвикт. Родитељи су га често посећивали; божићне и ускршње празнике, као и распусте проводио је код куће; током лета је и путовао: 1901. код ујака у Загреб, 1902. у Врњачку Бању. Његова писма обилују детаљима који су били важни за свакодневни живот гимназисте одвојеног од куће.²¹ Но, повремено је писао и о стварима битним за његову уметничку биографију. По доласку у Нови Сад почео је да учи виолину. Од II разреда наставник му је Исидор Бајић, иначе велики ентузијаста, који је у новосадској гимназији предавао музику, водио хор, оркестар и

²¹ Родитеље је обавештавао о оценама, потребним стварима, књигама, интересовао се за млађу сестру и брата... Оцене су му углавном добре и врло добре. У каснијем писму које је упутио Министарству просвете, прилаже поред уверења са лајпцишког конзерваторијума и препис гимназијске сведоцбе зрелости којом је проглашен "зрелим за науку у великој школи", са претежно добрим успехом (а.17.1).

тамбурашки збор.²² Пауновић је од самог почетка био музички активан – имао је леп глас, испрва сопран који ће се развити у изразитог тенора, певао је у хору и у мањим вокалним саставима, свирао је тамбуру, а затим и виолину. Нажалост, све ово он помиње узгред, углавном када очекује да му родитељи проследи новац за виолинске жице, нотну хартију, штампане хорске ноте или да му од куће пошаљу тамбуру и већ постојеће композиције.²³ Из Извештаја новосадске гимназије сазнајемо да је у вишим разредима свирао на Беседама, а из преписке видимо да је на њима учествовао већ од јесени 1901.²⁴ Не говори о настави, начину рада, наступима, што би могло посебно да нас интересује.²⁵ Али, очигледно је да музика већ тада постаје једна од наважнијих ствари у његовом животу.²⁶ Јелена у неколико наврата помиње да је са колегама гимназистима увек музицирао: приређивали су мале концерте, а Пауновић је на њима дириговао или свирао. Такође, са успехом је спремао и хорове, па и касније као свршени матурант. Често је, током распуста, свирао и са сестром.²⁷ Штета је што

²² У *Животопису* Јелена наводи да му је први наставник био капелник Чермак. Он се не помиње у преписци. Подаци да је Пауновић од 1901. учио код Бајића постоје и у Извештајима Српске православне велике гимназије у Новом Саду за ту школску годину. Ј. Пауновић у писму Стани Клајн (б. I,4) омашком наводи да му Бајић предаје од III разреда.

²³ На пример, 29. X 1902 . пише: *могу ли да кућим 40 табака хартије 50 нов. за ноте и ју ћу писати за виолину вецбе и песме шћко ж.Бајић говори (...)* и *пошљите ми све ноте шћко жод има код куће за свирање и оне ако нађете ди јишу шкале све ако можете послаћи шћко жре, јер јрвож почиње виолина.*

²⁴ 19. IX 1901. пише: *Слајки шћко жма и мама љевам у кору у цркви и на беседи.* Мајка му већ 20. IX одушевљено одговара: (...) *Мама је шћвоја љлакала од радосћи. Мамина се жеља дакле шћак испунила!* (...), поручујући му да чува свој глас.

²⁵ Јелена Пауновић у поменутом писму Ст. Клајн (б. I,4) наводи:(...) *Код Бајића је крајко време учио нешћко о музици и одмах су се разишли, јер је Пауновић био шћврдоглав. Једном му је рекао да између полупћонова шћстоје и четврћшћонови, а Бајић му се насмејао и назвао жа лудаком. И зашћта, шћсле неколико жодина се јојавила четврћшћонска музика (...).* Пауновић не пише о оваквим догађајима.

²⁶ Нпр. у писму ујаку (а.3.2) говори да му је, када је био тешко болестан, отац обећао нову виолину. По оздрављењу одвео га је у Нови Сад да се упише у III разред и том приликом, како каже, купио му обећани инструмент за 16 форинти те (...) *сад волам већма свираћи (...).*

²⁷ Јелена наводи да му је најомиљенија била Бетовенова *Кројцерова соната*, Родев *Кониерћ за виолину*, Полиакинова *Канарина* и његова сопствена гимназијска композиција *Луйољак*, за виолину и клавир (*Животопис*, нав. дело и нав. писмо Ст. Клајн).

његова преписка из старијих разреда гимназије није сачувана, јер бисмо можда имали прецизније податке о првим наступима, о првим покушајима у компоновању, као и о Пауновићевој сарадњи са другим младим музичарима.

Ова врста података недостаје и из каснијих година. О Пауновићевом одласку у Праг 1909. немамо других информација до сестриних. Она саопштава да је Миленко примљен на последњу годину виолине на Конзерваторијуму, где су му рекли да има врло лепо држање и леп тон, те помиње његово писмо у вези са пријемним испитом које, нажалост, није сачувано.²⁸ И преписка из доба студија у Лајпцигу - куда је из Прага, на студије композиције, отишао исте године, напустивши виолину - пружа веома оскудне податке.²⁹ Само једна дописница сестри доноси важне информације, јер Пауновић у њој исписује своје будуће планове:

*(...) Поздрави љ. Бајића и реци да Конзерваторијум полажем на годину у јануару онда имам испитиће, и био јавне, пред публиком али ћу (???) да учим код Riетанна приватно и био најмање годину дана. Нећу се на академију уписаћу него на универзитет, а ћамо ћу ако могу да полажем докторат музике (...)*³⁰

Не знамо да ли је одлазио код Римана, али на универзитет се није уписао. У Лајпцигу је остао до лета 1911, што поуздано сазнајемо из преписа уверења о похађању Конзерваторијума.³¹ Ово уверење није, како Пауновић касније нетачно тврди у својој краткој биографији упућеној министру просвете, званични доказ да је "завршио музичке науке и проглашен учитељем композиције 1911. год.", али је веома карактеристично и за његову уметничку биографију важно оно што у том документу о Пауновићу пишу његови професори. Наиме, док Р. Хофман (Hofmann) само наводи да је М. Пауновић долазио на часове инструментације, и то нередовно, друга два професора се, сваки на свој начин, одређују и према његовом раду и залагањима:

²⁸ Нав. писмо Ст.Клајн, као и *Животопис породице Пауновић* и кратки Јеленини биографски текстови о брату Миленку (АС ПБ 87, 88 и 102).

²⁹ Лајпцишке дописнице су још краћег и концизнијег садржаја од гимназијске преписке. Пауновић је својој сестри, која је била почела да учи клавир, из Лајпцига слао дописнице са портретима музичара, исписане тек са по неколико речи или, пак, само са потписом. На пример: *Драга Секо! Ево ти једног од најславнијих уметника на виолини* (а.12).

³⁰ а.б.

³¹ *Примљен на Конзерваторијум 1. октобра 1909, отишао 20. јула 1911. Уверење издајто 20. јула 1911, оверено печатом и потписом Директоријума и Dr. Röntsch-а који потврђују да је препис веран оригиналу* (1 страна, рукопис, немачки језик).

Господин Пауновић сјудирао је код мене контрајункти и фуџу. Оригиналношћ његове музичке надарености на почетку га је водила сувише самосвојним џушевима. Али, он је умео да се привикне на редован џосјуџак учења и осјвари задовољавајући најредак. С великом марљивошћу усвојио је добар контрајунктиски начин џисања.

Stephan Krehl

Композисионо умеће џосјодина Пауновића џако мноџо осјџуџа од оноџа шџо ја џогразумевам џод музиком, џа не смајрам да имам џраво да дам оџену његовим композицијама.

*Dr Max Reger*³²

Пауновић је, очигледно, већ на студијама показао много самосвојности, чак сувише самосталности која се није уклапала у конзервативне стандарде лајпцишке школе. Није могао да се прилагоди ни педагошкој строгости Макса Регера са којим је, како тврди Јелена Пауновић, у почетку био у веома присним пријатељским односима.³³ Регер је одмах уочио Пауновићеву надареност, па га је позивао и својој кући, где су додатно радили, али су им се после извесног времена путеви разишли.³⁴

О кратком раду у Новом Саду и Руми, где је Пауновић по речима своје сестре деловао као хороовођа, нема података.³⁵ Јелена даје тачне податке да је њен брат касније, крајем децембра 1913, као страни поданик постављен за наставника музике и певања у јагодинској учитељској школи, где ће се наћи и после I светског рата.³⁶ Те датуме наводи сам композитор у свом писму министру

³² Из наведеног документа. У истом уверењу Директоријум Краљевског конзерваторијума за музику потврђује да је Пауновић у времену од Св. Михајла 1909. до марта 1911. учио клавир код покојног професора А. Рекендорфа (Reckendorf).

³³ *Животопис*, нав. дело.

³⁴ Нав. дело.

³⁵ Јелена пише да је Миленко по повратку у Шајкаш отишао у војску, па је 1912. био у једногодишњој добровољачкој служби у VI рег. у Пешти, у пешадији бивше Аустроугарске. По повратку се запослио као хороовођа у Руми и као диригент позоришта у Новом Саду. Међутим, он се не помиње ни у једном доступном извору о новосадском позоришту, па претпостављамо да се тамо веома кратко задржао. Упор. *Животопис*, нав. дело, поменуто писмо С. Ђ. Клајн и Биографија АС ПБ 87.

³⁶ Пауновић је примио поданство 1. маја 1915, а званично му је издато 4. јуна 1915. под бр.12937 у Нишу. Министарство унутрашњих дела (АС ПБ86).

просвете, 8. VIII 1919, тражећи да буде примљен у стални радни однос.³⁷ У писму наводи: да је положио испит зрелости, завршио музичке науке и проглашен учитељем композиције; да је као страни поданик постављен за наставника музике и певања у Јагодини, крајем децембра 1913; да је још крајем децембра 1918. поднео молбу за регулисање наставничке службе, но да одлука још није донета; да му је диплома прошла кроз школски савет, на основу чега је и постављен; да је за време рата био на војној обавези, како у земљи, тако и ван ње, у Солуну; да говори српски, чешки, немачки и мађарски језик; да своје наводе потврђује прилозима, дипломама из Новог Сада и са Конзерваторијума и, најзад, да тражи указ.

Нису га заобишли административно-бирокуратски проблеми којима је била оптерећена млада југословенска краљевина. Иако већ пуне три године није био страни држављанин, на сталну службу, а тиме и одговарајући стаж и плату, морао је још дуго чекати. Наиме, у даљем препису акта Министарства просвете стоји да су записници Главног просветног савета после средине октобра 1913. пропали у току рата, па се не зна мишљење о Пауновићевим квалификацијама. Препоручује му се да се иначе стрпи, јер је у припреми нови пропис о постављању привремених наставника за сталне.³⁸ Пауновић им се, зато, поново обраћа 19. X 1919, наводећи да су његова сведочанства прошла кроз Главни просветни савет, што може потврдити један од његових тадашњих чланова, др Вићентије Ракић, доцент универзитета, па моли Министарство да реши његово питање, јер ће у противном бити приморан да поднесе оставку.³⁹ Иако ће Министарство, посредством Универзитета, затражити Ракићеву изјаву и од њега добити одговор да су Пауновићева сведочанства, онаква каква су приложена у препису, прошла кроз савет који је дао повољно мишљење, Пауновићу ће поново препоручити да сачека доношење нових прописа.⁴⁰ Тек нешто мање

³⁷ а.17.1.

³⁸ а.17.2.

³⁹ а.17.3.

⁴⁰ а.17.4 - 8. Карактеристично је мишљење самог Ракића: (...) *Не сећам се јачно, каквим је речима формулисано њада мишљење Просветиног Савета али знам добро, да су изложена мишљења повољна по његову молбу, иако за сведоџба са Конзерваторије карактеристичне делом као врло самосталног, а делом као сувише самосталног. Ја сам, био сам мишљења, да су те његове мане уједно и врлине (...) Факаћ, да је г. Пауновић сјудирао Конзерваторију у Лајпцигу у време мојих сјудија на Лајпцишком Универзитету, као и ујтисак који је његов рад учинио на мене, помогли су ми, те сам све ове дешање зајамшио (а.17.6).*

од годину дана после ових речи, 7. X 1920, биће постављен за указног наставника.⁴¹

Вероватно незадовољан због дугог чекања, Пауновић у децембру 1920. ипак напушта Јагодину и одлази у Београд. Службу добија као војни капелник III класе, 18. I 1921.⁴² Дужности се прима у фебруару, када први пут диригује у Оркестру Краљеве гарде.⁴³ Но, приликом одређивања ранга почињена је грешка, па је Пауновић тражио да се она исправи. Биће затим, до краја живота, са службом у Музичком одсеку Министарства војног.⁴⁴

Може се закључити да преписка пружа значајан извор Пауновићевих биографских података, иако, и поред ње и других докумената, поједини важни периоди и догађаји и даље остају нерасветљени.

О датирању и извођењу њојединих дела

На драмским делима Пауновић је готово увек записивао датуме настанка, али то често није чинио на рукописима музичких остварења. Хронологија његовог композиторског стваралаштва не доводи се у питање, бар када се ради о најважнијим делима, али тачно датирање неких од њих доводи нас у недоумицу. Датуми би се бар делимично могли реконструисати подацима из једног Пауновићевог писма сестри Јелени у којем даје пописе свога стваралаштва.⁴⁵ Но, решење делује извесно само на први поглед, јер Пауновић не наводи увек тачне податке.

Писмо је без датума, али на основу садржаја закључујемо да га је послао у Праг током 1923.⁴⁶ Ево цитата готово целог писма:⁴⁷

⁴¹ Наименовање М. Пауновића за учитеља вештина у јагодинској учитељској школи, 7. X 1920, О. Н. Бр.36332 (МИ Ан859).

⁴² М. Пауновић, о датумима указа, 1 страна, пис. машина (АС ПБ84).

⁴³ Овај податак помиње у писму мајци, али не говори о програму који су свирали (а.21).

⁴⁴ а.29. О његовом раду у школи Станковић, пред крај живота, нема помена у преписци. Но, Пауновић се у извештајима ове школе помиње као наставник теоријских предмета.

⁴⁵ а.26.

⁴⁶ У том писму музичку драму *Ченџић-аџа* помиње као своје последње написано дело. Оно је настало 1923. године. Јелена је тада студирала у Прагу, а према једној Пауновићевој реченици (*Можеш њом годину да испричаш и овај занимљив догађај*) закључујемо да је попис дела са коментарима требало проследити некоме ко се интересовао за Пауновићево стваралаштво или, што је вероватније, некој личности коју је Јелена желела да заинтересује за радове свога брата и извођење његових дела у Прагу.

Драга Јелена, шаљем ти ово, само најомени, да ми је ваљда више нешто двајути колико пројало за време рања у Јагодини, овде су ми све сивари ујројашћене. Изузев *Divine tragedie* - ојере, све су остале сивари рађене после рања. Остале преграјне Боџ да просији. И тио није их ујројасијо нејријашељ, нешто моја бивша газдарица, која је са мојим композицијама и грамама појшљивала вајру. Можеш тиом жосјодину да испричаш и овај занимљив догађај. Кад сам се врајшио у Јагдину са солунскоџ фронтја, прво ми је било да зајшиам где су моја дела. Баба се снебивала прво, зајшим ми рече како је мислила да се нећу жив врајшији, ја је појшљивала вајру. "А баш ако се и врајшиш, помислих - рече баба - ја ти си поваздан и ноћ само тисао и тисао, ја је баба мислила како ћеш и ојети тио да најшиеш." Можеш мислији како је било мени тјада. Па ијак сам се на све тио само насмејао.

2) Од драма неке су већ шјамјане, оне шјо су појдвучене, а само је неколико пројало, јер сам имао код куће код нас по један прејис Дивине преједије и Шајкаша. Ченџић Аџа је у Солуну шјамјан, а све остало од Дела V. до X. рађено је после Евројскоџ рања.

Школе: 8. разреда гимназије и мајуру у Н.Сагу.

Рођен 29. новембра 1889. год.

3) Конзерватјоријум почео у Прагу а завршио у Лајшиџу 1911. год.

4) Почео тисаји тесме и композиовао још у 4. раз. гимн. То је око 1903-4. год.

5) Код куће су ми још остали само неколики радови, фуџе и канони, али их ја не смајрам за озбиљне радове, јер сам их радио "по наређењу" и кад ми се није радило.

6) У Гарду као помоћник кајелника примљен 1920. год. месеца јануара. Сада сам на служби у Министјарству Војном у музичком одсеку.

7) Добио 2 ордена, и тио: срјски Свејши Сава IV. сјейена и орден Румунска Круна V. сјейен.

Између нас речено, боље би било да су ми дали новац месјо тиоџа јер би тио више вредело бар за ово скујо време.

Најомена: Ченџић-Аџа је ојера (музичка драма) али (???) шиклус од 3 дела, (јри вечери). Први део, који носи назив "Ченџић-Аџа", он је жојшов.-

⁴⁷ Напомена: на првој страни писма је попис музичких дела (писаћа машина) а у наставку стране следи почетак писма (рукопис); на 2. страни је попис драмских дела (пис. машина), а даље следи наставак писма (рукопис) које се завршава на 3. страни. Ради прегледности, цитирамо прво текст писма, а затим пописе дела. Све друго остаје како је у оригиналу.

(...) *Шаљем ти Свадебни марш за клавир, само крај његов није пошун. Није се могло мениути све што оркестар свира за клавир у 2 руке. Мениуо сам само оно што свирају блех инструменти. Осјало сам морао избаити.*

Остај здрава, љуби те твој браћо Миленко

Миленко Пауновић

МУЗИЧКА ДЕЛА:

- Оп. 1.--- ХАЈДУК ВЕЉКОУвертира за штрајх-оркестар.
 Оп. 2.--- ДИВИНА ТРАГЕДИЈАМузичка драма.(опера)
 Оп. 3.--- СУИТА..... Но.1: Прелудијум
 Но.2: Елеџија
 Но.3: Устај дико
 Но.4: Фуџа за штрајх оркестар
 Оп. 4.--- СИМФОНИЈА (ЈУГОСЛОВЕНСКА) за штрајх оркестар
 Оп. 5.---Но.1: СВАТОВАЦ за Њ. Вел. Краља
 Но.2: СВЕЧАНИ СВАДБЕНИ МАРШ Њ. ВЕЛ. за оркестар
 Оп. 6.---АЛБУМ ПЕСАМА.... Но.1: Туџованка
 Но.2: Туџованка
 Но.3: Песма
 Но.4: Појуларан слов.мојив
 Но.5 Бауци
 Оп. 7.--- ЧЕНГИЋ-АГА..... Музичка драма. (опера)

свр.2

- Дело I. ДИВИНА ТРАГЕДИЈА Драма. (2. издање уПрагу)
 Дело II. ... ШАЈКАШИ Драма.
 Дело III... ЧЕНГИЋ-АГА Трагедија.
 Дело IV... ПРИМОРЦИ Драма
 Дело V БАВОЛОВА ТРАГЕДИЈАДрама
 Дело VI ... МОДЕЛ Драма
 Дело VII .. ДВОРИ СРЂЕ ЗЛОПОГЛЕЂЕ ... Драма
 Дело VIII ... ИСПОВЕСТ I, II, III део Дневник (у виду романа у III дела - дописано руком)
 Дело IX ДОКТОР ВРАЧ I-XIII Басна
 Дело X ПЕСМЕ I Збирка

Од музичких дела наведених у попису, нисмо, за сада, ушли у траг увертири *Хајдук Вељко*. Такође, према попису књижевних

остварења, у Пауновићевој заоставштини недостаје роман *Исио-весий*. Можда би овај његов дневник у виду романа, уколико би био пронађен, могао да попуни празнине у исписивању Пауновићеве не много документоване биографије, као и да помогне у интерпретацији мисаоних и естетских ставова који се провлаче кроз његово стваралаштво.

Како смо поменули, Пауновићеви коментари у наведеном писму нису потпуно прецизни. Знајући датуме настанка књижевних дела, истичемо да на сачуваном примерку *Баволове ѿрађедије* пише да је рађена 1912, а на примерку драме *Могел* 1917. године.⁴⁸ Пауновић је или грешком навео да су дела настала после рата или их је накнадно прерадио, што овде не прецизира, па њихове завршне верзије данас нису сачуване. И попис музичких дела оставља недоумице. Наиме, оп. 3 постоји и у клавирској варијанти која је бар једним делом настала пре рата, јер је *Фуџа* објављена у другој свесци Бајићеве *Музичке библиотеке*. Композитор ово нема у виду када наводи оркестарску верзију дела. Такође, *I Јуџословенску симфонију*, и то за велики, а не за гудачки оркестар - како Пауновић (опет омашком?) наводи у попису - завршио је 1920. у Јагодини, а њен први став 1914-16, по свој прилици у Солуну.⁴⁹ Међутим, по различитим писаним изворима, знамо да је прва верзија композиције заиста била намењена гудачком оркестру, али да је заједно са осталим предратним делима била уништена.⁵⁰

Све ове недоумице, нажалост, доводе у питање и наредни закључак. Ако по датумима на Пауновићевим рукописима знамо да је оп. 2 завршен 1912, оп. 4 1920, оп. 5 1922. и оп. 7 1923. године, онда би било логично да је оп. 3 (оркестарска верзија) настао или

⁴⁸ Оба дела је, као и већину других, куцао на ћириличној писаћој машини. При дну насловне стране *Баволове ѿрађедије* стоји: Шајкашки Свети Иван, 1912. год, а на драми *Могел* - Солун, 1917.

⁴⁹ Ови датуми стоје на Пауновићевом аутографу *I јуџословенске симфоније* писане за симфонијски оркестар.

⁵⁰ Борис Папандопуло тврди да је њена прва верзија компонована 1914, наводећи како је сам Пауновић рекао да је на Липару, шетајући шумом, осмислио њен I и II став (Б. Папандопуло, *Миленко Пауновић и његова Јуџословенска симфонија*, Звук, март/1936, 10-18). У *Животопису* и поменутих биографским текстовима, Јелена Пауновић такође помиње да је дело за гудачки оркестар настало 1914. Међутим, записује да је њеном брату током тешке болести коју је лежао на Крфу, у Ахилеону, кроз главу стално пролазио један мотив који је касније, када се опоравио, свирао на оргулама у капели и назвао га "мотивом судбине", одлучивши да га угради у своју *Јуџословенску симфонију*. Како је основа овог дела заиста "мотив судбине", ми из свега закључујемо да је Пауновић прву верзију симфоније, за гудачки оркестар, вероватно по сећању поново компоновао и прерадио, за симфонијски оркестар, додавши и "мотив судбине".

током I светског рата или непосредно после њега, а оп. 6 (*Албум њесама за клавир*) 1922. или 1923. године.⁵¹

Из цитираног писма сазнајемо да је Пауновић планирао музичку драму у три вечери, а да је опера *Ченџић-аџа* само њен први део. Иако не знамо како је осмислио други и трећи део овог циклуса, то је драгоцен информација коју нисмо пронашли ни у једном другом извору.⁵²

Пауновићева дела су током његовог кратког живота веома ретко извођена. Из писма Даринке Пауновић које упућује кћерки у Праг сазнајемо да је *Свадебни марш* на симфонијском концерту у Сарајеву 1923. године дириговао капелник Никола Стефановић.⁵³ О овоме јој је, каже, као и о бурном аплаузу по извођењу и одушевљењу што је за штампање дела нашао издавача, написао сам Миленко, али то његово писмо није сачувано.

Иако нигде нема помена да је постојала кореспонденција између Пауновића и Јосипа Черина, који је приредио велику и успешну премијеру *I јужословенске симфоније*, у Љубљани 17. III 1924, на основу неких писама видимо да се композитор у више наврата и на више места надао извођењу овог дела. Док се у писму од 28. V 1923, жали сестри да композиција још није изведена и ко зна када ће, јер је "обећања пуно, али на томе изгледа остаје"⁵⁴, мајка Даринка већ наредног месеца преноси Јелени његову информацију да ће се симфонија давати на јесен.⁵⁵ Затим, из недатираног писма видимо да је дело, посредством Јелене, био послао и Талиху у Праг:

(...) њозрави Талиха и узми Симфонију најпраг. Није њој потребно да је изводи јер ће је извести овде (...) Овде се сад држе сјаљно њробе, и ако је и сувиие њешка, али су сви зџрануџи! (...) На крају сам иџак њобедио. Данас сви музичари, који свирају на њробама моју симфонију, а који су у Беоџраду иџак најмузикалнији, њпризнају, да боље и леџше неџио до сада још нису свирали (...)

⁵¹ Штета је што Пауновић не наводи и своја мања дела настала до 1923. Она се не могу прецизно датирати, но, оквирно се зна када су настала, јер су из гимназијских или студентских дана или припадају области пригодне музичке литературе коју је писао као војни капелник, после 1920.

⁵² У самом рукопису дела, Пауновић је дописао "музичка драма у три вечери", али пошто је *Ченџић-ага* опсежна трочинка, на основу аутографа, а без информације из наведеног писма, може се закључити да је само ово дело планирано за извођење током три вечери.

⁵³ б.35.

⁵⁴ а.25.

⁵⁵ б.35.

*Не заборави да одеш до Талиха. Лејо ља љоздрави и кажи да ће се ускоро симфонија извесџи у Беоџраду, а када се буде извела чуће и колико вреди. Жао ми је речи шџио не може да је изведе и у Праџу, али да ми сад љреба љарџиџура и шџимови, јер мислим да је шаљем онамо џде ћу од ње имаџи више корисџи (...).*⁵⁶

Како на основу даљих речи сазнајемо да сестри шаље чек од 10. IV, претпостављамо да је писмо из априла 1924, дакле непосредно по извођењу симфоније у Љубљани и да су већ тада почеле пробе за београдску премијеру, коју Пауновић, нажалост, није дочекао.⁵⁷

Посредством сестре он је био у контакту и са њеним професором Хофмајстером, јер га у једном писму поздравља и шаље му записе наших народних мелодија, очекујући да ће он од њих нешто компоновати:

Драџа Јелена,

*Шаљем љи ноџе. Поздрави љ Хофмајстера, и речи му да ћу му љослаџи још, кад набавим неке леје наше моџиве. Има досџа наших љесама, али нису чистџо наш срџски дух. Такве му нећу ни да шаљем. Кад буде нешџо израдио од њих, замоли џа да љошаље мени један љримерак или нек да љеби. Обећај да ћеш и љи на концертџима свираџи ље њеџове сџвари код нас (...).*⁵⁸

Хофмајстеру, судећи по преписци, није слао своје партитуре, али их је по његовој смрти слала Јелена Пауновић. Како из кратког писма видимо, бивши професор се позитивно изражава о једном (не знамо којем) Пауновићевом оркестарском делу:

Драџа џосџођице,

*Захваљујем Вам се на љоме шџио сџе били љубазни да ми љошаљеџе љарџиџуру композиџије Вашеџ џосџодина браџа. Уљозорџу на њу као на једну од малобројних јуџословенских оркестарских љарџиџура (...).*⁵⁹

Јелена је у иностранство и касније слала Пауновићеве композиције, али путем преписке не сазнајемо да ли се реализовало неко од потенцијалних извођења његових дела.

У кореспонденцији са немачким диригентом Ј. Балајем (Joe Balay), са којим је током неколико година интензивног дописива-

⁵⁶ а.27.

⁵⁷ Пауновић је преминуо 1. X 1924, а симфонија је изведена почетком 1925 (Београдском филхармонијом дириговао је Стеван Христић).

⁵⁸ а.25

⁵⁹ б.31.

штена је да је партитура ове музичке драме стигла и да је одмах предата на испитивање Уреду за интерпретацију. Није нам познат даљи развој догађаја, нити је партитура, судећи по преписци, враћена како јој је било обећано.

Даље, из писама које је Јелена добила поводом подизања спомен-плоче и бисте Миленку Пауновићу на школску зграду у Шајкашу, сазнајемо да су том приликом изведене неке његове композиције. За свечаност је био задужен Сава Вукосављев, али није познато која је дела тада извео.⁶⁵ Испрва је, изгледа, био планиран велики догађај, на којем је требало да се појави већи број учесника, што пише у једном недатираном и непотписаном тексту Одбора за поменути свечаност:

(...) Баш сада ћишемо г. Драгољубу Живановићу, вишем војном кајелнику оркестра Краљеве Гарде и молимо га, да се њрими њокровићелствва ове свечаностии.

Г. Живановић је био и осџао искрени друг и њријател њок. Миленка, као и г. Миленко Живковић, садашњи дирекџор музичке школе "Сџанковић", који је некад учио композиџију код њок. Миленка, џе се, џакође, врло радо одазвао у име џевачког хора "Сџанковић" да учесџвује у овој свечаностии. Новосадско џевачко друшџтво "Невен", џод уџравом Бранка Ченеџа већ се одазвало, џе ће у цркви у Шајкашу, одаварати на јекџенија џриликом ове свечаностии. После службе и џарасџоса долази оџкривање сџомен џлоче, а увече биће џрيرهџен концерџ. Одбору би било врло мило да се у џиџо већем броју одазову и сви џријателџи џок. Миленка а џакође и музичари, џе да својим џрисусџвом још више доџринеу значају ове свечаностии.

Осџале џојединостии, као на џриме ред вожње, џовласџише, џиџање сџана и исхране, биће накнадно објављене.⁶⁶

Остаје за сада отворено ко је све, на крају, учествовао у уметничком делу програма. Судећи по каснијем писму које је Јелена Пауновић добила од старог Шајкашанина, Лазара Дујића из Старе Пазове, поменути свечаност је прошла много скромније од очекиваног, јер Дујић изражава чуђење што је џосџављање

⁶⁵ б.30.

⁶⁶ Текст без датума и потписа, једна страна, писаћа машина (МИ САНУ АН848). Из претходно поменутог писма знамо да је члан Одбора био Сава Вукосављев, тадашњи диригент тамбурашког оркестра Радио Новог Сада, као и још два Шајкашанина - извесни Миле и учитељ Бата. Они су се бринули за израду спомен-плоче и бисте, долазили су код Јелене Пауновић по фотографије и нотни материјал, али није познато да ли је на крају још неко осим Вукосављева био задужен за уметнички део програма. У организацију је био укључен и шеф Месне канцеларије у Шајкашу, Радован Керавица (б.28).

*сиомен њлоче Пауновићу било без њублициџеџа у београдској шџамџи и шџо нису били њозвани инџелекџуалици из Шајкаша, барем она сџара џарга која је њознавала и њошџовала Миленка Пауновића и као човека и као комџозиџора.*⁶⁷

Пауновићев лични уџао – уместџо закључка

Писање о Пауновићевој кореспонденцији ми је, у неку руку, непријатан посао. Уз сав труд да поштујем његову приватност, неминовно залазим у најличније воде човека кога никада нисам познавала. Осећам нелагодност читајући о проблемима, незадовољству и недаћама којима је готово непрекидно био испресецан његов живот и питам се: колико је уопште потребно да о томе говорим јавно? А затим, почињем да схватам да је већ одавно све уграђено у мисаони и емотивни свет који исџава из његових дела. Пауновић је од оних који дишу онда када стварају. За њега је уметност сублимација живота, а његово музичко и књижевно стваралаштво једна велика аутобиографија. То се провлачи и кроз његове речи које у неколико наврата исписује сестри, када говори о својим проблемима са спољашњим светом:

*(...) Сад видиши како је у живоџу џешико њосџићи нешџо, и да шџо човек више вреди, све му је џеже коракнуџи најред. У живоџу је џо џако, да они који вреде нешџо, има да изџину за оне који су несџособни (...).*⁶⁸

*(...) Исџина, наше среће ниџде нема, али боље је и џако, неџо да је друџачије. Не може човек свеџа имаџи. Никада џрирода није дала човеку свеџа и свачеџа. На једној сџрани му даје, а на друџој одузима. Нама је дала оно, шџо нам нико не може одузеџи, а џо је уметџничка душа. Ми за себе можемо биџи несрећни, али кад се сравњујемо са друџима, џада џек видимо, да има од нас мноџо бедниџих, с којима се не би желели никад мењаџи, џа имали они ма колико имања и блаџа. Бедно је све џо, ако човек није задовољан сам са собом(...)*⁶⁹

(...) Има човек да се мири са судбином, али никако да очајава ни да малакше. Ја бих до сада џребао већ колико џуџа да се оканем музике. Па иџак ја сам свесџан да на крају морам џобедиџи (...). Ако за џо време и умрем, али једноџа дана мора моја музика џобедиџи, и џо ми уверење и даје снаџе да се смејем будалама и

⁶⁷ б.29.

⁶⁸ а.25

⁶⁹ а.19

*незналицама, који су неком лудом и чудном срећом постојали нешто, и ако су нико и ништа (...)*⁷⁰

"Точак неумитне и несрећне судбине", о којем као о кључној и непобедивој сили у свом личном животу говори у писмима, најважнија је мисаоно-садржајна основа бројних његових дела - од *I јужословенске симфоније*, преко музичких драма, до готово свих драмских остварења. Такође, уметници, али они прави, аутентични, "са уметничком душом", којима је уметност једини животни критеријум, по Пауновићу су предодређени на патњу и несхваћеност. Међу њима је и он сам, као и личности његове драме *Могол* (музичар, песник, сликар и вајар) чији је свет паралелна стварност живота других, а које, опет, свака на посебан начин, представљају својеврстан Пауновићев алтер его.

Као човек, истину поштује изнад свега и без остатка се бори за њу. Врло је оштар и строг у писму мајци, којој поручује да не одобрава и не повлађује никоме ко није у праву:

*(...) Јесам ли ја већ од оних људи, који и сам себи крешем истину у очи, другима ћу то још лакше учинити, ја била то и мајци! (...) јер ја кад сам у праву, не дам никоме, ја ма то био не знам ко! Многи су чак Богови током времена били порушени, само за то што нису имали права (...)*⁷¹

На исти начин проговарају и личности његових музичко-драмских и књижевних дела, почев од поменутих уметника, па до Др Врача који, попут Заратустре, у животу има само један циљ - да пронађе истину. Ни Богови у томе нису поштеђени, како у *Божанској* тако и у *Ђаволовој прагедији*, али и у другим његовим остварењима.

Но, оштрицом своје речи Пауновић неретко реже све што му је на путу. У томе нема мере када, без разлике, не поштеђује ни српске ни чешке композиторе. О себи и вредности својих дела има веома високо мишљење:

*(...) Поздрави Ђ. Хофмајстера, и реци му да ћу му послати још, кад набавим неке леће наше мошаве (...) Осим мене, ни један наш композитор их не обрађује чисто на уметнички начин, али пре то можда за то што и нису никакви композитори. За шустере би насовали.*⁷²

(...) Може сада Праг са својим "генијалним музичарима" да прича шта хоће, али може и њихов геније Дворжак да оде у

⁷⁰ а.27

⁷¹ а.24

⁷² а.25

*зайећак ѓрема мојој симфонији (...) Ја сам увек био свесћан своје вредности, као што сам увек био свесћан и тога, да многи свесћски чувени уметници и композитори нису ништа друго, но срећни музички шустери. Па нек им се свесћ диви колико хоће.*⁷³

Негативан став, не јасно образложен, односи се на оне који су за своја дела стекли јавна признања. У ствари, овде његове већ цитиране речи, да човек што више вреди теже иде напред, добијају тон безобзирног револта иза којег се крије рањива и дубоко несрећна Пауновићева природа. Његова жеља да му други одају признање често је у конфликту са осталим личним ставовима, што се најдиректније уочава из редова написаних сестри. Међутим, оно што је најбитније, исто то видимо и у његовим књижевним делима, нарочито у драми *Mogel*, у којој се личности уметника боре са истим проблемима. Они презиру обичан свет, презиру и лажне уметнике, оне који том соју припадају, оне који су без храбрости да превазиђу лажни морал, оне који се за друштвена признања продуцирају свиме само не својим стваралачким квалитетима - а такви су у великој већини. Исто то пише и сестри:

*(...) Данас ме моје колеге скоро без разлике сви мрзе, јер имају ресећке од мене. Ја сам их ѓак презирао и ѓре, кад су они мене још ѓоцењивали и исмевали ме, ѓа их презирем и сада, кад зазиру од мене (...)*⁷⁴

Можда би овакви, дубоко лични редови требало да остану део приватности његове преписке, да не знамо да је Пауновић и јавно, без длаке на језику, изражавао своја незадовољства. Типичан је у том смислу његов сукоб са Браниславом Нушићем и Пауновићева бурна реакција на Нушићеве усмене критике упућене драми *Ченђић-ага*, објављеној у *Времену*. Погођен изјавом да ће дело имати лош пријем у београдској опери, композитор даје огорчену писмену изјаву упућену Нушићу, у којој, између осталог, каже:

*Ово бележим дана 19. новембра 1923. године, ѓј. онда када моју музичку драму Ченђић-ага нико још није чуо, а гоѕодин Нушић најмање. Према томе, све је то говорено без стварнога основа, али са јасном стварношћу да је већ решена судбина Ченђић-аге и његовог извођења ѓре нешто што се он ѓојавио.*⁷⁵

⁷³ а.27

⁷⁴ а.27

⁷⁵ Писмена Пауновићева изјава упућена Б. Нушићу 19. XI 1923, једна страна, писаћа машина.

Имао је негативан став према музичким критичарима, што се нарочито односило на Милоја Милојевића. Наиме, у тексту објављеном у *Просветном гласнику* Милојевић говори и о Пауновићевој *Божанској трагедији*, сматрајући је озбиљним и модерним, али не у потпуности успелим делом младог композитора, да би у наставку прешао на изрицање суда о Манојловићевим вокалним композицијама.⁷⁶ Пауновић је био погођен начином на који се помиње његова музичка драма, јер у својој писменој изјави он оштро осуђује критичара:

*Г. Милојевић може имати о свакоме своје мишљење, али неке уздиже другога преко мојих леђа (...) Сваки ко прочитиша њу "скицу", видеће сву надувану музичку неписменост (...) Јер заиста само несирман музичар може да (...) увоређује једну музичку драму са неколико црквених песмица (...) Уосталом, смешно је од Г. Милојевића што је и писао о мени. Ја сам потпуно непознат музичар, а потпуно за Београд (...) и ничим се нисам захућиао да би постао "чувен и славан". Да се рекламирам то не умем, нији сам о себи да пишем критике, а озбиљним радом, чини ми се, код нас нико није постао славан (...) Поред тога, моје композиције се у нашој Краљевини нигде никад нису изводиле, и онда ништо она сакаћа хвала.*⁷⁷

Не само да није умео, како и сам каже, да се рекламира, већ је оваквим изјавама, рекли бисмо, самом себи правио анти-рекламу. Чести сукоби са колегама и нека врста "фикс-идеје" да га сви онемогућавају у његовом стваралаштву, учинили су да Пауновић остане недовољно запажен композитор. Његова специфична психичка конституција спречавала га је да плодове свога рада представи на адекватан начин.

Наведени цитати могу да послуже и као део чињеничног материјала за интерпретацију полемичког контекста међуратне епохе у српској музици. Пауновић се у њој веома тешко сналазио. Но, када су у питању његова дела, колико год да изражавају усамљеност и немогућност да се у уметничкој јавности избори за своје место, она су и свет за себе, те их, као и редове из његове преписке, можемо ишчитавати на небројено много начина.

⁷⁶ Милоје Милојевић, *О модерној српској музици*, Просветни гласник, октобар, 1921, 17-21.

⁷⁷ Миленко Пауновић, *Генију Милоју Милојевићу - музичком критичару за варош Београд и околину*, писмена изјава упућена Милојевићу, без датума, 3 стране, писаћа машина.

ПРИЛОГ***Попис њрејиске из заосџавишџине Миленка Пауновића***

а) Преписка Миленка Пауновића

1. М. Пауновић из Новог Сада, родитељима у Шајкаш, без датума (једна мала страна, рукопис, АС ПБ5).
 2. М. Пауновић из Врњачке Бање, оцу Живојину Пауновићу у Шајкаш, 23.X.1902. (две стране, рукопис, МИ Ан849)
 3. Преписи Пауновићевих писама и дописница из гимназијског доба (рукопис Даринке Пауновић, 16 великих страна, Ми Ан850):
 1. М.Пауновић из Новог Сада, укућанима у Шајкашу
28. XII 1900; једно писмо без датума из 1900; 27. I 1901, 31. I 1901,
3. III 1901, 31. V 1901, 6. VI 1901, 9. VI.1901, 18. VI 1901, 1. IX 1901,
12. IX 1901, 13. IX 1901, 14. IX 1901, 19. IX 1901, 20. IX 1901, 6. X
1901, 10. X 1901, 22. X 1901, 22. X 1901, Карта без датума из 1901,
24. X 1901, 28. XII 1901; 3. I 1902, 23. II 1902, 14. III 1902, 18. III
1902, 28. V 1902, 7. VI 1902, 15. VI 1902, 17. VI 1902, 24. VI 1902,
28. IX 1902, 2. X 1902, 14. X 1902, 25. X 1902, 29. X 1902, 7. XI 1902,
18. XI 1902, 29. XI 1902, 1.XII 1902, 5.XII 1902, 29.XII 1902; 16.I
1903, 21. I 1903, 29. I 1903, 2. II 1903, 3. II 1903, 4. II 1903, 7. II 1903,
3. III 1903, 8. III 1903, 15. III 1903, 19. III 1903, 7. IV 1903, 10. V
1903, 31. V 1903, 31. V 1903, 5. IX 1903, 16. IX 1903.
 2. М.Пауновић из Новог Сада, ујаку Ники у Загребу, 4. X 1902.
 3. Даринка Пауновић из Шајкаша, сину Миленку у Новом Саду
20. IX 1901, 24. VI 1902, 5. II 1903, 15. IX 1903, 10. IX 1903.
- Напомена:** сва наведена писма Д. Пауновић је преписала једно за другим, хронолошки, осим једног Миленковог писма (или карте) од 18. III 1902. које је преписала на засебном папирићу приложеном уз остале преписе.
- 4 - 12. М. Пауновић из Лајпцига, дописнице сестри Јелени у Шајкаш:
 28. IX 1909 (АС ПБ14)
 13. XI 1909 (Ми Ан849)
 18. XI 1909 (МИ Ан849)
 6. XII 1909 (АС ПБ10)
 6. XII 1909 (АС ПБ12)
 12. XII 1909 (АС ПБ9)
 12. XII 1909 (АС ПБ11)
 12. XII 1909 (АС ПБ13)

23. XII 1909 (АС ПБ8)

13. М. Пауновић из Лајпцига, дописница оцу Живојину у Шајкаш, 18. II 1909.

14 - 15. Ј. Пауновић из Пеште, дописнице брату Миленку у Шајкаш:

12. XI.1913.

без датума 1914.

16. М. Пауновић из Јагодине, дописница Ј. Пауновић у Шајкаш, 26. VI 1914.

17. Преписка у вези са постављањем Миленка Пауновића за указног наставника музике. (Препис писама, Пауновићев рукопис, 7 страна. На свакој страни печат Учитељске школе у Јагодини. На крају потпис Управитеља Срет. М. Аџића, који потврђује да је препис веран оригиналу. Оверено 8. IV 1920. под бр. 748. АС ИС21а).

Писма су преписана хронолошки:

1. М. Пауновић посредством Мушке учитељске школе у Јагодини, Министру просвете, 8. VIII 1919 (Регистровано у Мин. просвете бр. 1474).

2. Министарство просвете Краљевства СХС, Мушкој учитељској школи у Јагодини и Миленку Пауновићу на увид, 15. VIII 1919 (Одељење за средњу наставу VI/180 С. Н. Бр. 13936, 8. VIII 1919. год. у Београду и Одељење за основну наставу О. И. бр. 20. 296. 4/575, 15. VIII 1919. год. у Београду).

3. М. Пауновић посредством Мушке учитељске школе у Јагодини, Министарству просвете (Регистровано под бр. 5829. 21/X 1919, у одељењу за основну наставу Министарства просвете).

4. Министарство просвете Ректору Универзитета (Министарство Просвете Краљевства СХС II/575 О. Н. Бр. 30. 526, 21. X 1919. год. у Београду. Ректору Универзитета, Београд).

5. Универзитет у Београду, Др Вићентију Ракићу (Краљевство СХС - Универзитет у Београду Б. 8752, 31. X 1919 - Г. Др. Вићентију Ракићу, доценту универзитета).

6. Др Вићентије Ракић Ректору Универзитета, 13. XI 1919.

7. Проректор Универзитета Слободан Јовановић, Министарству просвете, 15. XI 1919.

8. Министарство просвете управитељу М. учитељске школе у Јагодини (Министарство просвете Краљевства СХС. Одељење за основну наставу. II 575 О. Н. 35. 698. 29/XI 1919. г. у Београду. Управитељу Учитељске школе. Јагодина).

18. М. Пауновић из Јагодине, писмо Ј. Пауновић у Шајкаш, 15. IV 1920 (4 мале стране, рукопис, МИ Ф14).
19. М. Пауновић из Јагодине, писмо Ј. Пауновић у Шајкаш, 28. V 1920 (3 мале стране, рукопис, АС ПБ22).
20. М. Пауновић из Јагодине, писмо Милоју Милојевићу у Београд, 12. X 1919 (две мале стране, рукопис, заостав. М. Милојевића).
- 21 - 24. М. Пауновић из Београда, писма мајци Даринки у Шајкаш:
27. II 1921 (2 мале стране, рукопис, АС ПБ23)
15. III 1922 (2 стране, рукопис, АС ПБ24)
19. III 1922 (2 стране, писаћа машина, АС ПБ25)
24. I 1924 (2 стране, п.машина, АС ПБ29).
- 25 - 27. М. Пауновић из Београда, писма сестри Јелени у Праг:
28. V 1923 (једна и по страна А3 формата, рукопис, АС ПБ27)
без датума (3 стране, рукопис и п.машина, АС ПБ90)
без датума (2 стране, п.машина, АС ПБ91).
28. М. Пауновић из Београда, дописница сестри Јелени у Шајкаш, 3.VIII 1923 (МИ Ан849).
29. М. Пауновић Министарству војске - Молба без датума упућена Начелнику Опште Војног одељења (Пауновићев препис, две стране, писаћа машина, АС ПБ84).
30. Д. Пауновић из Шајкаша, писмо сину Миленку у Београд, 19. XI 1922 (4 стране, рукопис, АС ПБ26).
31. Д. Пауновић из Шајкаша, писмо Јелени и Миленку у Београд, 21. IX 1924 (4 стране, рукопис, АС ПБ30).

б) Преписка других личности у вези са Миленком Пауновићем

I

1. Јелена Пауновић, писмо Стани Клајн, Београд, 20. VII 1949 (МИ Ан848).
2. Коста П. Манојловић у име Музиколошког института, писмо Јелени Пауновић, 3. VIII 1949 (1 страна, писаћа машина, АС ПБ41).
3. Стана Клајн у име Музиколошког института, писмо Јелени Пауновић, 24. X 1949 (из документације МИ, Фасцикла 1949-50, извештаји).
4. Јелена Пауновић, писмо Стани Клајн, 17. XI 1949 (2 стране, рукопис, МИ СБК 218).

5. Петар Коњовић у име Музиколошког института, писмо Јелени Пауновић, 28. XI 1949 (из документације МИ, Фасцикла 1949-50, извештаји).
6. Стана Ђурић Клајн у име Музиколошког института, писмо Јелени Пауновић, 25. XII 1969, 01 Бр. 311(1 страна, п. машина, АС ПБ 67).
7. Јелена Пауновић, писмо Стани Клајн, 10. IX 1970 (1 страна, рукопис, МИ Ан851).
8. Стана Клајн, писмо Јелени Пауновић, 24. IX 1970 (2 стране, рукопис, МИ Ан851).
9. Јелена Пауновић, писмо Стани Клајн, 1. X 1970 (4 стране, рукопис, Ми Ан851).
10. Јелена Пауновић, писмо Стани Клајн, 4. X 1970 (2 стране и једна мала страна, рукопис (МИ Ан851).
11. Јелена Пауновић, писмо Стани Клајн, 21. X 1970 (2 стране, МИ Ан851).
12. Стана Ђурић Клајн у име Музиколошког института САНУ, писмо Јелени Пауновић, 28. XI 1972, Бр.333/1 (1 страна, п. машина, АС ПБ 68).
13. Стана Ђурић Клајн, писмо Јелени Пауновић, 2. X 1974 (1 страна, писаћа машина, АС ПБ 70).

II

- 14 - 19. Јован Милекић са Палића, писма Јелени Пауновић у Београд:
9. VIII 1949 (2 стране, рукопис, МИ Ан851)
 21. IX 1949 (4 стране, рукопис, АС ПБ42)
 27. XI 1949 (4 стране, рукопис, АС ПБ43)
 30. IV 1950 (2 мале стране, рукопис МИ Ан851)
 13. VI 1950 (2 мале стране, Ми Ан 851)
 16. V 1954 (дописница, 2 стране, рукопис, АС ПБ52).

III

20. Јоје Вајау из Берлина, Јелени Пауновић у Београд, 7. VI 1929 (2 стране, немачки језик, рукопис, МИ АН851).
21. Јоје Вајау из Берлина, Јелени Пауновић у Београд, 22 VI 1929 (3 стране, немачки језик, рукопис, АС ПБ32).
22. Јоје Вајау из Пасауа, Јелени Пауновић у Београд, без датума (1 страна, немачки језик, рукопис, МИ Ан851).

IV

23. Accademia Nazionale di Santa Cecilia (секретар R. Romaneri), Рим, писмо Јелени Пауновић у Београд, 8. IX 1956, бр. 4831/II RR/mb (1 страна, италијански језик, писаћа машина, АС ПБ54).
24. Јелена Пауновић из Београда, писмо Националној академији Санта Ђеџилија, Рим, без датума (1 страна, италијански језик, рукопис, АС ПБ54).
25. Accademia Nazionale di Santa Cecilia (секретар R. Romaneri), Roma, писмо Јелени Пауновић (посредством Италијанске амбасаде у Београду), 28. XII 1956, бр. 6557/II, RRmb (1 страна, италијански језик, писаћа машина, АС ПБ56).
26. Teatro alla Scala, Милано, писмо Јелени Пауновић (посредством италијанске амбасаде у Београду), 31. XII 1956 (1 страна, италијански језик, писаћа машина, АС ПБ57)
27. Teatro alla Scala, Милано, писмо Јелени Пауновић (посредством италијанске амбасаде у Београду), 29. I 1957 (1 страна, италијански језик, писаћа машина, АС ПБ58).

V

28. Шеф Месне канцеларије из Шајкаша, Радован Керавица, писмо Јелени Пауновић у Београд, 12. V 1964 (1 страна, писаћа машина, АС ПБ62).
29. Лазар Дујић из Старе Пазове, писмо Јелени Пауновић, 19. VII 1965 (2 стране, писаћа машина, АС ПБ63).
30. Бата из Шајкаша, писмо Јелени Пауновић у Београд, 6. V 1964 (3 стране, рукопис, АС Ан848).

VI

31. Карел Хофмајстер из Прага, Јелени Пауновић у Београд, 29. VI 1929 (1 страна, чешки језик, рукопис, МИ Ан851).
32. Ружа Винавер, Јелени Пауновић, Београд 11. IX 1937 (визит карта Р.В. и на њој кратко писмо, МИ Ан851).
33. Стеван Христић, писмо поверенику за станове II рејона у Београду, 25. V 1951 (једна страна, рукопис, МИ Ан851).

VII

34. Живојин Пауновић из Врњачке Бање, писмо Даринки Пауновић у Шајкаш, 7. VIII 1898 (3 стране, рукопис, АС ПБ4).
35. Даринка Пауновић из Шајкаша, Јелени Пауновић у Праг, 19. VI 1923 (7 пагинираних страна различитог формата. АС ПБ28).
36. Даринка Пауновић из Београда, Јелени Пауновић у Београд, без датума (стр. 2. АС ПБ96)

37. Даринка Пауновић из Београда, Јелени Пауновић у Београд, без датума (стр. 2 АС ПБ97)

Захваљујем се њреводиоцима Александру Вукомановићу, Нањиши Обрадовић, Миодрађу Сињанковићу и Александри Томашевић, који су ми љубазно њоможели својим њреводима њисама са њијалијанској, немачкој и чешкој језика.

Biljana Milanović

THE IMPORTANCE AND ROLE OF CORRESPONDENCE IN
RESEARCHING THE PERSONALITY AND WORK OF
MILENKO PAUNOVIĆ

(Summary)

The correspondence of the composer and writer Milenko Paunović (1889-1924) has a great role in revealing different aspects of his life, work and mind. Nearly 100 letters are preserved, most of which belong to his correspondence with his family and particularly with his sister Jelena Paunović, a pianist. One part of Jelena's correspondence with other persons gives us also diverse informations about her brother. All the saved letters are kept in the holdings of the Institute of Musicology and the Serbian Archive.

Paunović's correspondence is discussed from several viewpoints. In the introduction of the article is given a brief survey and description of the correspondence (according to the list enclosed at the end of the text). This is followed by analysis of some of Jelena's letters that clarify certain facts about the posthumous fate of Paunović's works. In the two central parts of the article the correspondence is observed as a source rich with informations concerning Paunović's biography, dating and chronological systematization of his works, as well as his (un)realized plans for performance. The concluding discussing is devoted to Paunović's personality, his ambitions, aspirations, relations to the others: it is possible to determine and explain his artistic creation like a specific autobiography and his correspondence speaks in favor of this thesis.

UDK 78.071./PaunovićM:78.036(093.32)(497.11)